

Література

1. Громик Ю. В. Розмовні та діалектні варіанти прислівників у творах Лесі Українки та їх фіксація в сучасних західнополіських говірках. *Науковий вісник Волинського державного університету. Серія : Філологічні науки*. 1998. № 7. С. 57 – 60.

2. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1976. Т. 7. С. 105 – 125, 204 – 256.

3. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наук. думка, 1978. Т. 10. 541 с.

УДК 821.161.2-6 Українка

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І МОВНЕ ПИТАННЯ

Грина Фаріон,

*докторка філологічних наук, професорка катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)*

У статті розкрито деякі аспекти життєтворчості Лесі Українки крізь призму мовного питання: домашнє мовне виховання; місце української мови серед чужих мов; філологічний і політичний аспект мовної проблематики.

Ключові слова: *Леся Українка, мовне питання, мовне виховання, мова як філологія, мова як політика.*

The article reveals some aspects of Lesya Ukrainka's life through the prism of the language issue: home language education; the place of the Ukrainian language among foreign languages; philological and political aspect of language issues.

Key words: *Lesya Ukrainka, l anguage issue, language education, language as philology, language as politics.*

Дитинство: **«вихована я в українській мові».** Народження й життя Лариси Косач припало на час дії Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.) про заборону української мови з відомим формулюванням від самих же малоросів, що *«такого язика нет, не било і бить не может»*: *«Вона вродилася і діяла в ту прокляту добу суспільного маразму на Україні, коли героїчний період історії народу затерся в короткій пам'яті сучасників...»* [4, с. 37].

Її знаменита мати – Олена Пчілка (яка 1905 року була серед тих небагатьох, що добилися дозволу на українську

пресу, а 1907 року вже разом із Лесею підписала заяву міністрові освіти з вимогою навчатися українською мовою [3, с. 18], щоб не змосковщувати власних дітей, організувала для них початкову домашню освіту: *«Повинна я сказати, що хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж і не так і мало було в сім'ї, де хотіли мати їх; це тим більше, що тоді у нас не розрізняли ще дитячої і недитячої книжки. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка. «Пана Твардовського» Гулака-Артемівського знали напам'ять. Великим вкладом в лектуру дітей були Андерсонові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже любила Леся»* [3, с. 82–83].

Під керівництвом матері – «ректора» домашнього університету – за програмою чоловічої гімназії Леся опанувала грецьку, латинську, російську, французьку, німецьку мови, а згодом вивчила – італійську та англійську: *«Власне, я «навчила» і завше оточувала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше»* [3, с. 84, 20, 22–23].

Вже 1885 року як наслідок основної лектури з української мови виходить перший перекладний твір Лесі Українки з братом Михайлом Обачним «Вечерниці: Оповідання М. Гоголя» за редакцією Олени Пчілки. Бо з якої то рації українці мають читати М. Гоголя російською мовою?

Мова як філологія. Про знання європейських мов без «жадних» дипломів Леся Українка писала в листі до М. Павлика 27 березня 1903 року, коли йшлося про її бажану можливість переїхати до Львова і жити саме з викладів чужих мов у галицьких гімназіях: *«Французьку і німецьку мови я знаю далеко порядніше, ніж звичайно знають «перші учениці» різних гімназій та інститутів в Росії, знаю і теоретично, і практично остільки, що можу статті в тих мовах писати, а листи і поготів (навіть вірші німецьким білим віршем перекладала), говорити мені по-французьки, що по-російськи сливе все одно. Італійську мову знаю тепер, у всякім разі, ліпше, ніж скільки треба, наприклад, в консерваторії співу, розмовляю тепер плавко і досить, щоб провадити ділову кореспонденцію. Англійську знаю теоретично (все-таки можу і вголос читати, не тільки очима) і можу без словника перекладати з неї. Якби мала учеників поляків, то знаю по-польськи стільки, скільки треба, щоб пояснити при лекціях. Російську мову знаю не менше, ніж кожний українець, що перейшов російські школи*

(хоч я їх не переходила), але вимову маю в російській мові гіршу, ніж у французькій, характерну для українки, **і менше всього була б охоча, власне, сю мову викладати** [7, т. 12, с. 57–58].

У листі до свого дядька Леся зізнається в намірах перекладати, аби **не споглядати світу через російське вікно**, що породжує «отой невдалий дилетантизм», та ще й тому, що російські автори так пишуть «наче люди з зав'язаними очима» – сумбурно, безпомічно на думки та фантазію, «безпорадно в рішенні навіть елементарних психологічних проблем» [7, т.12, с. 236]: «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном <...>. Та вже тепер поміж нашою молодю громадкою почалось таке «западничество», що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італ'янської мови, аби могли читати чужу літературу» [7, т. 10, с. 85].

Для сьогоденішнього занглізованого світу повчально довідатись, що в часи Лесі Українки саме зі знанням цієї мови було найбільше проблем: «Найгірш діло стоїть в нас з англійськими авторами, бо сю мову дуже мало хто знає, хоч деякі і збираються зайнятись нею» [7, т.10, с. 45]. У листі до своєї бабусі (1893 р.) Леся зазначає, що «англійська мова дуже трудна, але я все-таки вивчуся, моя учительниця каже, що у мене єсть спосібність і що я, певне, скоро виучусь» – і вивчилася [7, т. 10, с. 181]. Грандіозний план перекладу світової літератури, який уклала з пам'яті 18-тилітня Леся й надіслала в листі до брата Михайла в грудні 1889 року, – приголомшує: понад 50 авторів з англійської, німецької, еспанської, польської, російської та ін. літератур [3, с. 86–88]. **Знання десятка мов змушує її вивести на найширші світові дороги рідну мову – українську.**

Щодо цього знаковий Лесин переклад статті ірландського письменника Френсиса Фегі (1854–1935) «Справа ірландської мови» про «обангличанення Ірландії», де до настанови маємо такі слова: «...геній завжди здобуде собі всесвітнє признання, хоч би він промовляв найрідше уживаною мовою». Як зауважує Світлана Богдан, «трагічна історія ірландської мови беззастережно була проєктована Лесею Українкою на історію української» і мала дзеркальне відображення упродовж ХХ століття [1, с. 80].

Письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, які гаряче вирували на межі ХІХ – поч. ХХ століть передусім

щодо діалектної основи літературної мови, проте в листі до О. Маковея висловила за змішану основу українськомовного стандарту: «...зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі» [7, т. 10, с. 386]. Проте Лесину безсторонність щодо галицьких діалектизмів заперечує її ж лист до М. Кривинюка 13(26) листопада 1902 року з Сан-Ремо, де авторка зауважує: «Щодо мови, то я виправила **москалізми** і погану фонетику (напр(иклад), пАганий замість поганий) і раджу замінити чисто галицькі вирази, як, напр(иклад), **також, лише, позаяк**, аналогічними загальноукраїнськими, бо коли книжка має дістатись, напр(иклад), до якої Карловки, то там сих слів не зрозуміють < ... >. Зрештою, **позаяк** і **також** не такі вже перли, щоб за їх конче обстоювати» [цит. за 5].

Не викликала цілковитого схвалення Лесі Українки й тодішня «галицько-українська мова» в науковій царині: «За тісність і бідність мови я приймаю вину цілком на себе... се у мене мова вийшла така через реакцію против новітньої галицько-української мови наукової, **так пересипаної неологізмами і чужими словами та зворотами**» (з листа до М. П. Драгоманова 29 вересня 1894 р.) [7, т. 12, с. 284]. Прикметно, що мова самої Лесі Українки, зокрема в її листах, – це калейдоскоп мовних кодів і феєрверк мовного багатства: поряд співіснують українські фраземи й дотепи, латинські, французькі, німецькі, польські та ін. афоризми, творячи чар співіснування різних світів на матриці власної мови.

Безцінними є для нас «радикальні» думки Лесі в листі до Івана Франка (1892 р.) про неусталений на ту пору правопис, зокрема її наголос на твердості губних (в'яне, а не вяне), йотованість *ї* в одному рядові з *я, ю, є*; буквене позначення м'якості після передньозубних (слізьми), початкове *и* в лексемі *ишний*, окремі зауваги про подвійний наголос прикметника *ясний*: «Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну) <...>. Слово в ъ я н е можна писати або так, або в ѝ а н е, але ніяк не в я н е, бо то, власне, вийде російська вимова. И н ш и ѝ нехай теж так зостається» [7, т. 10, с. 136].

Мова як політика. З листів Лесі Українки бачимо її оцінку мовно-національного руху як у підросійській Україні, так і в південно-західній Галичині. На тлі суцільних заборон української мови в Російській імперії українське мовно-національне питання в Галичині було активніше: 1867 року

започатковано журнал «Правда» – цей «злучник» межі двома частинами України з промовистим національним гаслом *«В своїй хаті своя правда і сила і воля!»*; 1868 року виникла «Просвіта» як протипага антиукраїнським течіям у культурному житті; 1873 року постало «Наукове товариство ім. Т. Шевченка».

Проте коли Леся Українка приїхала 1891 року до Відня й сама побачила, як розв'язувано проблему українськомовної (руської) освіти та видань у Галичині, то не змогла стримати свого сарказму: *«І дві руські гімназії, і урядова кореспонденція (ба навіть урядова газета!) по-нашому, і оборона уряду проти поляків, та що! Навіть самі поляки вже будуть за нами, то тепер уже й «сам чорт не брат!». Воно правда, що для України то й «написи на поштових скриньках» були б великим поступом, але тут хіба тільки плакати можна над таким поступом»* [7, т. 10, с. 83–84]. Цей сарказм Леся спрямовувала на галицький *«лояльний патріотизм»* за умов конституційної монархії, щоб і вовки були ситі, та вівці цілі. Певною мірою цю проблему згодом сформулював Іван Франко у статті *«З кінцем року»* (1896 р.), яка викликала полеміку з Лесею Українкою, що відповіла статтею *«Не так ті вороги, як добрії люди»* (1897 р.). Розмисли цих двох велетів суспільно-політичної думки неминуче стосуються **мовного питання**. Зокрема, Іван Франко, пройшовши еволюцію від соціалізму і позитивізму до націонал-демократизму та націоналізму, зауважує: *«Нині ми впевнилися, що ті дороги не ведуть до цілі, що **ані чужою мовою та літературою не будемо багаті, ані ласкою польських панів та міністрів не будемо ситі, ані безполітична наука не оживить народа, ані безнаукова революція не підійме його**. Нині ми розуміємо, що перша і головна основа розвою народного – освідомлюване і розбуджуване мас, праця над їх просвічуванем у кождім напрямі»* [цит. за 2, с.18].

Натомість Леся Українка на цю пору належала до щойно заснованої Української соціал-демократичної групи (1896 р.), і їй ще судилося пройти шлях від федералістичного «роздрагоманення» до націєцентричних переконань. Франко ж нещадно розбиває базові ідеї соціал-демократії, передбачаючи їх повне злиття з імперським московським соціал-демократизмом, виродженням у більшовизм і комунізм: *«...коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, **то соціал-демократизм краде душі, напоює їх***

пустими і фальшивими доктринами і **відвертає від праці на рідному ґрунті**» [8, т. 45, с. 272]. Проте навіть за такого короткого захоплення трендовими ідеями того часу Леся Українка насправді ніколи не поступалася національними принципами та ідеалами, що були природним станом її існування: «...а звемось просто українці, бо ми такими єсьмо» [7, т. 10, с. 86]. Вона аж ніяк не сприймала повного ігнорування російськими соціал-демократами національних прав українців та творення незалежної держави.

Саме про це йдеться в її листі до свого політичного побратима М. Кривинюка 26 березня 1903 року: «Тільки тоді починається справді вільна, не шовіністична, але й «не рабська» національна психологія, коли чоловік каже: «Я може б і вмів бути іншим, але не можу і не потребую, бо я хоч не ліпший, так зате і не гірший за інших, принаймні від тих, що хочуть мене на свій лад перестановити. Приймайте мене таким, як я є, ким я хочу бути, не ваше діло **вибирати мені мову і звичай**»...<...> Нехай іде кожний до свого намету, коли так. <...>. Годі!» [6, с. 667 – 668].

Ось так це «Годі!» і явило нову націоналістку-«сепаратистку» Лесю Українку, яка відразу ж почала планувати історичну працю з деколонізації української свідомості під девізом з народної пісні: «Ой, брешеш, брешеш, превражий москалю, се ж ти хочеш обманити» [2, с. 51]. На жаль, ми цієї історичної праці не побачили, проте маємо знакову в мовному плані драматичну поему «Бояриня» (1910 р.), де фокусом мовної свідомості стають антропоніми: головна героїня твору Оксана дивується, що сестра її чоловіка Ганна, проживаючи в Москві, вживає московські форми імен: «Ванька? Чому ж би не Івась?». «Так тут зовуть, то й ми вже звикли». <...> «А як же ти тута звешся?». «Аннушка». «Чи ба! «Ганнушка». «Ні-бо, «Аннушка», Оксано». «Не вимовлю. Проте ж воно нічого і по-московському, хто добре вмів. А як по-їхньому Оксана буде?». «Аксінья чи Аксюша». «Щось негарно. Оксана мовби краще. **Ти, Ганнусю, мене таки Оксаною зови**». У цьому вся Лесина національна невідступність і принциповість.

Отже, Лесина мовна картина світу формована з малого мальства передусім зусиллями видатної матері. Опанування чужих мов не лише не похитнули рідномовного пріоритету, а навпаки, витворили з нього національний стрижень, коли мірилом всіх довоколишніх процесів стає їхня корисність для української національної справи. Саме звідси Лесині

міркування про мову як національну самобутність, про потребу перекладів, про різнодіалектну основу літературної мови, про вибір фонетичної основи правопису та лексичну чистоту мови.

Література

1. Богдан С. «Справа ірландської мови» Френсіса Феґі й українська соціолінгвістика початку ХХ століття. Українська мова. 2018. № 1. С. 74–84.
2. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка. Львів, 1998. 86 с.
3. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 267 с.
4. Донцов Д. Леся Українка. Літературна есеїстика. Дрогобич: Відродження, 2010. С. 37–39.
5. Іваненко В. Г. Леся Українка про мовну культуру. Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine40-11.pdf> 17.01.21 (дата звернення 10.01.2021).
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью Йорк, 1970. 926 с.
7. Українка Леся. Листи (1876–1897). Т. 10. Листи (1898–1902). Т. 11. Листи (1903–1913). Т. 12. Зібр. творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1978–1979.
8. Франко І. Народники і марксистки. Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 45.
9. Френсіс Ф. Справа ірландської мови. Переклад Лесі Українки. Режим доступу: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/IrishLang.html> (дата звернення 18.01.2021)

УДК 811.161.2'373 (4 УКР)

ЕВФЕМІСТИЧНА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Олена Хомік,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню евфемістичної лексики творів Лесі Українки. З'ясовано, що, спираючись на традиційні міфологічні вірування українців, письменниця створила власний світ демонологічних персонажів, які згідно з особливостями архаїчного мислення вимагають свого непрямого називання. Проаналізовані